

HENRYK GAPSKI

PRZYDATNOŚĆ KSIĄG PROFESJI
W BADANIACH SPOŁECZNYCH
XVI I PIERWSZEJ POŁOWY XVII WIEKU

Ważnym, lecz prawie do tej pory nie wykorzystanym źródłem w badaniach społecznych są księgi profesji, które stanowią w istocie rzeczy podstawowe metryki poszczególnych wspólnot zakonnych¹. Są to źródła o charakterze masowym, zawierające informacje wysoce jednolite, umożliwiające dokonywanie szczegółowych korelacji na przestrzeni dłuższych odcinków czasowych². Jednolitość zawartych w księgach profesji informacji wynika przede wszystkim z funkcji, jakie pełniły one w poszczególnych zakonach. Każda dobrze zorganizowana grupa społeczna posiadała pewien wypracowany system przyjmowania w swoje szeregi nowych członków. W zakonach droga do statusu pełnoprawnego członka konwentu, wspólnoty zakonnej prowadziła przez okres probacji, po którym składano wieczyste śluby na wierność zakonowi, czyli profesję zakonną³. I właśnie ten ostatni moment, kreujący nowicjusza profesem, czyli zakonnikiem, każdorazowo był niejako materializowany jego własnoręcznym wpisem formuły profesji w odpowiednio do tego przygotowanej księdze. Ich wartość źródłową warunkuje z jednej strony systematyczność zapisów, z drugiej zaś treści zawarte w samym zapisie.

Celem niniejszego artykułu jest określenie możliwości badawczych tkwiących w owych księgach. Analizę przeprowadzamy w oparciu o pięć najstarszych metryk profesji: dominikanów krakowskich i lwowskich oraz bernardynów krakowskich, lwowskich i wileńskich. Zakres czasowy pracy wyznacza z jednej strony pierwszy zapis profesji w najstarszej

¹ Na przydatność metryk profesji jako źródła w badaniach genealogicznych wskazuje W. Dworzaczek. *Genealogia*. Warszawa 1959 s. 66 n., a zwł. s. 93. Dane zawarte w krakowskich metrykach bernardynów i dominikanów mogą posłużyć na jeszcze większe uszczegółowienie jego tablic genealogicznych, np. Bonarów, Zamoyskich, Tarnowskich.

² W. Kula. *Problemy i metody historii gospodarczej*. Warszawa 1963 s. 355-357.

³ A. Berrholet. *Religious Orders*. W: *Encyclopaedia of the Social Sciences*. T. 13. New York 1930 s. 279; J. Kłoczowski. *Wspólnoty zakonne*. Kraków 1964 s. 143.

metryce dominikanów krakowskich, sięgający początków XVI w. 1509, z drugiej natomiast połowa XVII stulecia, zamykająca pierwszy ogromny etap rozwoju zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.⁴ Teren, na którym będą się koncentrowały nasze zainteresowania, zakreślą same metryki.

KOMPLETNOŚĆ I REPREZENTATYWNOŚĆ KSIĄG PROFESJI

Najstarszą zachowaną do naszych czasów księgę profesji posiada konwent dominikanów⁵. Sama księga powstała stosunkowo późno. Założył ją w 1616 r., na polecenie ówczesnego prowincjała polskiej prowincji dominikanów Erazma Koniuszowskiego, Walery Litwanides. Skopiował on jednak inną, wcześniejszą, a nie znaną nam dzisiaj księgę; stąd pierwsza odnotowana profesja nosi datę 1509 r., systematyczne wpisy rozpoczynają się, jak można przypuszczać, od 1520 r. Od pierwszego wpisu z r. 1509 do końca 1650 r. zarejestrowano w tej księdze 818 profesji⁶.

Metryka ta posiada szczególną wartość. Na jej podstawie możemy dokładnie śledzić proces napływu kandydatów do zakonu w okresie przed- i potrydenckim, dla którego to czasu nie zachowała się, jak można przypuszczać, poza tą inną metryką profesji. Zapisy w niej nie są jednolite, co wynika przede wszystkim z faktu „rekonstrukcji” przez Litwanidesa profesji za lata 1509-1616. Dbając szczególnie o ich liczbę, nie przepisywał całej formuły, lecz jedynie imię, niekiedy nazwisko, częściej natomiast miejsce pochodzenia oraz dokładną datę profesji. Później, od 1616 r. pojawiają się osobiste wpisy formuł profesji, które rozszerzają zakres informacji o danym profesie o wiek w momencie profesji i zawód nabyty przed wstąpieniem do zakonu. Zwiększa się w dużym stopniu liczba podawanych nazwisk, obniża się natomiast ilość danych odnoszących się do miejsca pochodzenia.

Druga, zachowana w krakowskim archiwum dominikanów, księga profesji pochodzi z konwentu lwowskiego⁷. Nie jest to metryka profesji

⁴ J. Kłoczowski. *Zakony męskie w Polsce XVI-XVIII wieku*. W: *Kościół w Polsce*. T. 2. Kraków 1969 s. 595-597.

⁵ Znajduje się w Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie (dalej ADK), sygn. k 9. Autor niniejszego artykułu poświęcił jej odrębny artykuł: *Profesi dominikańscy konwentu krakowskiego w latach 1509-1650*. (Na podstawie księgi profesji). W: *Studia nad dziejami dominikanów w Polsce*. Pod red. Jerzego Kłoczowskiego. T. 1. Warszawa 1975 s. 647-686.

⁶ Zapisy formuł profesji są w niej prowadzone bez przerwy do 1881 r.

⁷ ADK Pr 29; krótką informację o niej podaje R. Świętochowski (*Źródła do dziejów nowożytnych Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*. „Sprawozdania TN KUL” 1970 nr 19 s. 88).

Tab. 1. Kompletność zapisów formuł profesji dominikanów krakowskich w latach 1509-1650

Okresy	Ogółem profesów	Wpisy osobiste		Imię		Nazwisko		Miejsce pochodzenia		Wiek		Zawód	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1509-1530	11	—	—	11	100	—	—	1	9,0	—	—	—	—
1531-1540	47	—	—	46	97,8	—	—	14	29,7	—	—	—	—
1541-1550	25	—	—	25	100	—	—	3	12,0	—	—	—	—
1551-1560	20	—	—	20	100	—	—	8	40,0	—	—	—	—
1561-1570	32	—	—	31	96,6	2	6,0	3	9,3	—	—	—	—
1571-1580	42	—	—	42	100	9	21,4	6	14,2	—	—	—	—
1581-1590	72	—	—	68	94,5	17	23,0	46	63,7	—	—	—	—
1591-1600	79	—	—	79	100	21	25,4	32	40,5	—	—	—	—
1601-1610	109	22	20,1	107	98,1	52	47,7	37	33,9	—	—	1	0,9
1611-1620	103	73	70,8	103	100	85	82,5	23	22,3	—	—	4	3,9
1621-1630	107	94	87,8	107	100	83	77,5	15	14,0	13	12,1	3	2,8
1631-1640	106	98	92,4	106	100	83	78,2	12	11,3	27	25,4	3	2,8
1641-1650	65	62	93,8	65	100	60	97,6	1	1,5	15	23,0	—	—
1509-1650	818	339	31,3	810	99,0	412	40,3	201	24,5	55	6,7	11	1,3

w pełnym tego słowa znaczeniu, a jedynie spis profesów za lata 1608-1688. Pierwsze zapisy są niekompletne, ale zapewne już od 1612 r., kiedy systematyczność ich wzrasta, można przyjąć, iż od tego czasu do połowy stulecia są już pełne. Dużą wartość tego spisu profesów dla badań społecznych wynika przede wszystkim z faktu odnotowania w nim prawie w stu procentach miejscowości, z których pochodzili lwowscy dominikanie. W latach 1608-1650 zanotowano w niej 341 profesji zakonnych.

Najstarsza bernardyńska księga profesji zachowała się dla konwentu krakowskiego⁸. Obejmuje ona osobiste wpisy profesów w partii początkowej za lata 1578-1614, dalej do 1650 r. zawiera już tylko spis zakonników, którzy złożyli w tych latach profesję w Krakowie⁹. Kompletność liczby profesji w przypadku tej księgi nie budzi większych wątpliwości, pewne ograniczone zastrzeżenia rodzą się jedynie co do zapisów w 1578 r. Dużą wartość posiada ona w swej początkowej części, do której profesji wpisywali osobiście całe formuły profesji. Zasób informacji w nich zawarty jest duży, szczególnie dotyczący miejsca pochodzenia i wieku w momencie profesji. Mniej wiadomości mamy o zawodach profesów, co wynika przede wszystkim z faktu, że umiejętności praktycznych wymagano jedynie od laików, którzy w zakonach żebraczych nie stanowili nigdy większego odsetka¹⁰.

Dwie inne księgi profesji, zachowane w ich krakowskim arhiwum, dotyczą konwentu lwowskiego¹¹ i wileńskiego¹². Obie są właściwymi księgami profesji, zawierającymi osobiste wpisy profesów. Początek obu metryk — r. 1592 może wskazywać, iż założono je na polecenie kapituły prowincji polskiej obradującej w 1591 r. w Bydgoszczy. Kompletność liczby profesji tak w lwowskiej jak i wileńskiej metryce nie budzi wątpliwości. Korzystnie przedstawia się również ilość informacji o pochodzeniu terytorialnym, wieku, jak również zawodach laików.

⁸ Znajduje się w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie (dalej APB), sygn. I-b-13. Autor niniejszego artykułu poświęcił jej osobną pracę (*Profesi bernardyńscy konwentu krakowskiego w latach 1578-1650*, „Roczniki Humanistyczne” 23:1975 z. 2 s. 71-111).

⁹ Spis profesów jest kontynuowany do 1706 r.

¹⁰ Najmniejszy procent braci laików występował u dominikanów. Na przestrzeni prawie 150-letniego okresu 1509-1650 wśród profesów krakowskiego konwentu wynosił średnio 9%. Natomiast u bernardynów krakowskich w latach 1578-1650 był on wyższy i wynosił średnio 22%.

¹¹ *Metrica Fratrum Minorum Regularis Observantiae ab anno Domini 1592* [...] obejmuje lata 1592-1712 (APB S-wi-1).

¹² Ustawy zakonne z 1597 r. zabraniały ich uczyć czytać i pisać (K. Kantak, *Bernardyni polscy*. T. 2. Lwów 1933 s. 194); natomiast przepisy odnoszące się do laików w aktach kapituł formułowano w języku polskim (*Konstytucja kapituły prowincji polskiej odbytej w Krakowie w r. 1617*. APB VI-b-3 s. 178).

Tab. 2. Kompletność zapisów formuł profesji dominikanów lwowskich w latach 1608-1650

Okresy	Ogółem profesów	Wpisy osobiste		Imię		Nazwisko		Miejsce pochodzenia		Wiek		Zawód	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1608-1620	53	—	—	53	100	2	3,7	51	96,2	—	—	—	—
1621-1630	82	—	—	82	100	2	2,4	80	97,5	—	—	—	—
1631-1640	78	—	—	78	100	1	1,2	76	97,4	—	—	—	—
1641-1650	128	—	—	128	100	1	0,7	125	97,7	—	—	—	—
1608-1650	341	—	—	341	100	6	1,7	332	97,3	—	—	—	—

Tab. 3. Kompletność zapisów formuł profesji bernardynów krakowskich w latach 1578-1650

Okresy	Ogółem profesów	Wpisy osobiste		Imię		Nazwisko		Miejsce pochodzenia		Wiek		Zawód	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1578-1590	83	83	100	85	100	55	66,3	72	86,7	33	39,7	3	3,6
1591-1600	99	99	100	99	100	30	30,4	59	59,5	36	36,7	2	2,0
1601-1610	192	192	100	192	100	82	42,7	144	75,0	102	54,1	6	3,1
1611-1620	182	69	37,9	182	100	88	48,3	63	34,6	58	31,8	3	1,6
1621-1630	102	—	—	102	100	63	61,7	18	17,6	—	—	—	—
1631-1640	157	—	—	157	100	118	75,1	14	8,9	—	—	—	—
1641-1650	173	—	—	173	100	151	87,2	6	3,4	—	—	—	—
1578-1650	988	443	44,8	988	100	587	69,5	376	38,1	229	23,1	14	1,4

Zasób informacji zawarty w poszczególnych księgach profesji jest dużo szerszy, niżby to wynikało z uczynionych przez nas zestawień. Oprócz kategorii profesja (przyszły kapłan czy też brat laik), imienia, nazwiska, miejsca pochodzenia, wieku i zawodu oraz daty profesji, można w nich uzyskać cały szereg danych „zakonnych”, mówiących zwłaszcza o aktualnych władzach zakonu, kapitułach itp. Nie bierzemy ich tutaj pod uwagę, gdyż ich przydatność przy badaniu pochodzenia grupy zakonnej jest niewielka.

Jak już podkreśliliśmy, szczególną wartość dla badań społecznych, a konkretnie do pochodzenia zakonników, mają informacje podawane przez profesów w formułach ślubowań. Rozważmy teraz szczegółowo, jaką wartość posiadają informacje zawarte w wymienionych wyżej księgach.

Język zapisów jest w ogromnej większości łaciński, jedynie bernardyńscy bracia laicy mają je konsekwentnie prowadzone w języku polskim. Na tej też podstawie w bernardyńskich metrykach profesji rozróżniamy kategorię profesów, gdyż jak się wydaje, laik w tym zakonie był określanym przede wszystkim polskim słowem „brat”¹³. Laicy zaś dominikańscy, w swoich formułach określają siebie jako konwersa bądź laika w zależności od języka, w którym czyniono zapis. Na tej też podstawie można określić bardzo dokładnie liczbę zakonników według poszczególnych kategorii¹⁴.

Formuły miały na ogół pewien stały schemat: „Ego frater Paulus Vilmensis matris Barbarae patris Alberti recognosco manibus praesentibus testimonio me fecisse sanctam professionem in Ordine Fratrum Minoris de Observantia ab manibus venerabilis patris Ambrosii Mogilnensis pro tunc custodis Anno Domini 1597 die 7 augusti” lub (zapis laika): „Ja brat Adam laik kowal sin Andrzeja y Anny z Mleczkowa powiatu radomskiego mając wieku swego lat około 24 uczyniłem profesją świętą na regułę św. Franciszka w zakonie Oyców Bernardinów w Krakowie w ręku oycy Simona z Sokala na ten czas kustosza krokowskiego i w tenże dzień y godzinę w którą brat Ambrosii Przybiński to jest dnia 1 lipca Roku Pańskiego 1609”; u dominikanów były one na ogół krótsze: „Ego frater Urbanus Berzak de Tarnowa nacione Ungarus conversus feci professionem libere anno 1640 die 21 novembri” lub (zapis przyszłego księdza): „Ego frater Paulus Kozubowski aetatis mea 20 feci libere professionem teste manu propria anno 1640 die 8 novembri”.

Stałymi i najczęściej powtarzającymi się elementami formuł profesji jest imię, nazwisko, miejsce pochodzenia, wiek i zawód profesja.

¹³ *Metrica professionis fratrum loci Leopoliensis a. D. 1592* obejmuje zapisy z lat 1592-1695 (APB XXII-b-1).

¹⁴ Zob. przyp. 10.

Tab. 4. Kompletność zapisów formuł profesji bernardynów lwowskich w latach 1592-1650

Okresy	Ogółem profesów	Wpisy osobiste *		Imię		Nazwisko		Miejsce pochodzenia		Wiek		Zawód	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1592-1600	33	26	78,7	33	100	15	45,4	28	84,8	18	54,5	—	—
1601-1610	72	45	62,5	72	100	24	33,3	55	76,3	38	52,6	12	1,6
1611-1620	45	36	80,0	45	100	17	37,7	19	42,0	4	9,0	3	6,8
1621-1630	73	55	75,3	73	100	44	60,2	50	68,4	33	45,2	9	12,3
1631-1640	86	55	63,8	86	100	50	58,1	35	40,6	47	54,6	2	2,3
1641-1650	89	74	83,1	89	100	61	89,5	24	26,9	7	7,8	—	—
1592-1650	398	291	73,1	398	100	211	53,0	211	53,0	137	34,4	27	7,0

* Przyjęto, że osobiście wpisali się jedynie przyszli księża.

Tab. 5. Kompletność zapisów formuł profesji bernardynów wileńskich w latach 1592-1650

Okresy	Ogółem profesów	Wpisy osobiste *		Imię		Nazwisko		Miejsce pochodzenia		Wiek		Zawód	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1592-1600	53	43	81,1	53	100	27	51,0	29	54,7	—	—	2	3,7
1601-1610	95	77	81,0	95	100	64	67,0	53	55,8	45	47,0	5	5,2
1611-1620	142	102	72,0	142	100	100	70,4	78	55,0	68	48,0	14	9,9
1621-1630	102	77	75,5	102	100	84	82,1	49	48,0	41	40,2	2	2,0
1631-1640	131	87	66,4	131	100	128	97,7	74	56,5	70	53,4	4	3,0
1641-1650	122	89	73,0	122	100	116	95,0	66	49,5	62	50,5	18	14,8
1592-1650	645	478	74,1	645	100	519	80,5	349	54,1	286	43,2	45	7,0

* Przyjęto, że osobiście wpisali się jedynie przyszli księża.

Imiona. Nie budzą wątpliwości. Są to najczęściej imiona nowe, przyjęte w czasie profesji. Spotykamy jednak również pozostawianie dawnych, otrzymanych na chrzcie. Zatrzymywali je tylko nieliczni profesioniści bernardyńscy konwentu lwowskiego.

Nazwiska. Inne bliższe określenia tożsamości profesora, które dosyć nieprecyzyjnie zdefiniować można jako nazwisko, w wielu wypadkach może okazać się bardzo pomocne w badaniach nad pochodzeniem danego profesora¹⁵. Dowolność, z jaką podchodzono do tych spraw, powodowała, że nie było ustalonej jednolitej formy nazwiska. Spotykane zlatynizowania mają formę łacińskiego przymiotnika utworzonego od miejscowości, np. Cracoviensis, lub są bezpośrednio urabiane od miejsca pochodzenia, np. Sandecius, Sokolnicus. Powszechnie stosowano formy patronimiczne zakończone na -icz, a w razie braku innego bliższego określenia tożsamości posługiwano się imieniem ojca w formie łacińskiej bądź polskiej (Petri = Piotrowicz). Bernardyńscy profesioniści we Lwowie, niezależnie od tego czy wpisywali swoje nazwisko czy też nie, z reguły podawali imię ojca, jak również często imię i nazwisko matki. Ograniczone zatem możliwości dla badań nad pochodzeniem posiadaczy nazwisk kryją się w formach zlatynizowanych, mogących wskazać na konkretną miejscowość, z której wywodził się dany zakonnik. Jest to jednak kryterium niepewne i trzeba je traktować bardzo ostrożnie. Większą możliwość dostarczającą nazwiska do stwierdzenia, czy w danej grupie występowały osobnicy noszący powszechnie znane „wielkie i większe” nazwiska, a tym samym zorientowanie się, czy w szeregi zakonne wstępowała bogata szlachta, magnateria lub przedstawiciele patrycjatu miejskiego.

Pochodzenie terytorialne. Jak na to wskazują zamieszczone tabele, kompletność tych informacji jest różna. Na ogół jednak wystarczająca, ażeby uznać je za wysoce reprezentatywne dla ogółu składających profesję zakonników. Nawet w wypadku dominikanów krakowskich, dla których ta kompletność jest mniejsza — 24,5%, można formułować szersze wnioski odnoszące się do całości, zakładając, że są reprezentatywne¹⁶. Najczęściej podawano konkretną miejscowość, a tylko w nielicznych wypadkach profesioniści przy określaniu pochodzenia terytorialnego ograniczali się jedynie do powiatu, województwa lub też ziemi. Ale nie ma

¹⁵ J. Ostroróg-Sadowski. *O imieniu i nazwisku. Studium prawne.* Warszawa 1902 s. 67-71; K. Nitsch. *O nazwiskach tzw. polskich i szlacheckich.* „Język Polski” 6:1921 s. 116-120; W. Taszycki. *Polskie nazwy osobowe.* Warszawa 1924 s. 9-14; tenże. *Wstęp.* W: *Słownik staropolskich nazw osobowych.* T. 1. Wrocław 1965-1967 s. IX; S. Grzybowski. *Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim.* „Onomastica” 3:1957 s. 492-493.

¹⁶ Kula, jw. s. 361 n.; J. Topolski. *Metodologia historii.* Warszawa 1968 s. 344-349.

żadnych źródeł, które wskazywałyby, że profes musiał się wykazywać jakimś pisemnym potwierdzeniem swego miejsca pochodzenia, np. od plebana lub najbliższego klasztoru danego zakonu, do którego wstępował. Dlatego mogły zachodzić sytuacje „podszywania” się pod pochodzenie z danej miejscowości, lecz z drugiej strony nic nie wskazuje, ażeby było to zjawisko masowe czy częściej spotykane. Pewną trudność sprawia lokalizacja poszczególnych miejscowości, przede wszystkim dlatego, że profes ograniczali się do podawania samej nazwy, nie osadzając jej w żadnych granicach administracyjnych. Większych wątpliwości nie ma, kiedy chodzi o miejscowości miejskie czy też powszechnie znane, mnożą się one jednak z momentem wystąpienia dwu i więcej miejscowości o tej samej nazwie. Pewną pomocą jest wtedy stosowanie zasady uwzględniania miejscowości najbliższych; na przykład w wypadku profesów krakowskich należy brać pod uwagę najpierw miejscowości leżące na terytorium Małopolski, a dopiero w dalszej kolejności leżące w innych regionach Rzeczypospolitej. Określenie kategorii miejscowości (miasto, wioska) otwiera szersze możliwości badawcze. Problem ten nie sprawia zasadniczo większych trudności. Jedynie w wypadku miejscowości niezlokalizowanych mogą być pewne wątpliwości, ale jak na to wskazuje analiza przeprowadzona na przykładzie krakowskich metryk dominikanów i bernardynów, kategorię miejscowości, mimo jej niezlokalizowania, można ustalić z dużą dokładnością. Przykład krakowskich dominikanów i bernardynów wskazuje, że byli to ludzie wywodzący się przede wszystkim z miast, ci pierwsi w 80-90%, drudzy zaś w 70-75%. Dokładne określenie miejskiego elementu wśród osób składających profesję zakonną ma kapitalne znaczenie dla uświadomienia sobie stanowego składu społeczności zakonnych.

Pojawiające się szczególnie w wileńskiej metryce bernardynów nazwy w rodzaju: Minor i Maior Polonus, Roxolanus, Lithuanus, Polonus, Pruthenus itp. nie oznaczają — jak można przypuszczać — narodowości, lecz przede wszystkim kraj urodzenia.

Wiek w momencie profesji. Nie zawsze bywał określany; jak na to wskazują tabele, bywały okresy, w których dosyć konsekwentnie wymagano określenia wieku profesa, lecz trudno doszukiwać się tutaj jakichś prawidłowości. Na ogół ilość danych jest wystarczająca do zorientowania się w wieku ludzi przyjmowanych przez poszczególne klasztory czy też zakony. Trzeba tu jeszcze pamiętać, że profes określali swój wiek przede wszystkim z pamięci, co mogło powodować pewne pomyłki, szczególnie u ludzi starszych. W wpisach niektórych zakonników spotykamy określenia typu „około lat”, co może być potwierdzeniem występowania nie zawsze dokładnych wiadomości o liczbie ukończonych lat. Jednak ogromna większość składających profesję kandydatów była ludź-

mi młodymi, których wiek zamykał się w granicach 18-25 lat. Przypuszczamy więc, że skala błędu nie mogła być dużą i korzystanie z tych danych nie powinno budzić większych zastrzeżeń.

Zawód. Podawany był głównie przez braci laików, gdyż od nich jedynie wymagano umiejętności praktycznych. Nie wszyscy laicy jednak go określali i trudno się tutaj zorientować, czy nie bardzo przestrzegano odnośnych zaleceń kapituł, czy tylko zapis w księdze profesji nie zawsze uwzględniał zawód. Ale wartość nawet tych częściowych danych jest ogromna. Na ich podstawie, rozszerzonej o nieliczne informacje o zawodach rodziców, można precyzyjniej określać np. środowiska młodzieży przychodzącej spoza miast.

KONKLUZJE

Każdą grupę społeczną, w tym również zakonną, można rozpatrywać w trzech zasadniczych aspektach: w momencie tworzenia się grupy: kim byli i skąd rekrutowali się jej członkowie; od strony wewnętrznej struktury dobrze zorganizowanej grupy zakonnej; oraz miejsca wspólnoty zakonnej w społeczeństwie globalnym.

Znakomitym źródłem, co wyżej staraliśmy się wykazać, dla oświetlenia społeczności zakonnej w momencie jej powstawania są księgi profesji. Są to źródła, które przede wszystkim mogą posłużyć do dokładnego określenia czynnego zainteresowania się życiem w zakonach ówczesnego społeczeństwa, określenia dynamiki tego zjawiska. Bogactwo danych personalnych umożliwia zakreślenie regionów rekrutacji. Wyznaczenie takich terenów, szczególnie partycypujących w ruchu zakonnym, może dać podstawę do nowego spojrzenia na wiele kluczowych zagadnień historii społeczno-gospodarczej, i to nawet w skali całego kraju. Takim regionem szczególnie wyodrębniającym się w rekrutacji zakonnej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII w. była Małopolska. Z jej to terytorium rekrutowali się przede wszystkim kandydaci do największych zakonów tych czasów: bernardynów, dominikanów i jezuitów.

Głębsza analiza zawartych w metrykach profesji informacji rozszerza znacznie naszą wiedzę o pochodzeniu stanowym i wykształceniu ówczesnych zakonników. Tak na przykład podstawowy podział miejscowości na miasto i wieś pozwolił udowodnić w pełni tezę o mieszczańskim pochodzeniu bernardynów i dominikanów¹⁷, a szczegółowa interpretacja in-

¹⁷ Kantak. *Bernardyni polscy* t. 2 s. 200; Kłoczowski. *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku* s. 644.

formacji o zawodach, na którą wyżej wskazywaliśmy, umożliwiła postawienie tezy o niechłopskim pochodzeniu zakonników rekomendujących się wiejskim pochodzeniem. Byli to synowie sołtysów, ekonomów, a przede wszystkim przedstawiciele rzemiosła wiejskiego. Z kolei analiza nazwisk wskazuje, że przedstawiciele kręgu magnacko-szlacheckiego, będącego głównym i najpotężniejszym mecenatem zakonów, w szeregach zakonnych pojawiają się sporadycznie. Spotykamy pojedyncze wypadki wstąpienia do zakonu przedstawiciele magnaterii bądź bogatej szlachty, lecz ich losy nie mają nic wspólnego z „karierą zakonną”¹⁸.

Najtrudniejszym pytaniem, które nieodparcie narzuca się w tego typu badaniach, to pytanie o wykształcenie tej ogromnej masy ludzi, którzy pragną żyć i działać w ramach społeczności zakonnej. Metryki profesji nie dostarczają nam żadnych danych bezpośrednich. Tam jednak, gdzie zachowały się osobiste wpisy profesów, możemy stosując kryterium „wypisania ręki” próbować odpowiedzieć, czy profesii umieli pisać i czy pobyt w nowicjacie mógł wpłynąć na „stopień wypisania” ich ręki. Sprawdzian tego kryterium na przykładzie krakowskich bernardynów i dominikanów jest zadowalający, a poparty jeszcze wynikami badań historyków zajmujących się stanem szkolnictwa parafialnego¹⁹ wskazuje, że ludzie ci w swej masie musieli się uczyć jeszcze przed przywdzianiem sukni zakonnej.

Nasze badania koncentrowały się przede wszystkim na pięciu wybranych księgach profesji dwu zakonów, miały też świadomie ograniczony zakres chronologiczny: wiek XVI i pierwsza połowa następnego. Rozszerzenie badań w czasie i na podobne źródła innych wspólnot zakonnych staje się ze wszech miar celowym, potrzebnym i pilnym postulatem badawczym. Badania oparte na tej podstawie źródłowej dadzą z jednej strony konieczny wstępny obraz szeroko pojętej „ludzkiej” historii zakonów polskich, od wielu już lat czynnie postulowanej przez Jerzego

¹⁸ Na przykład Jan Zamoyski († 1655), syn Jana, kasztelana chełmskiego, wstąpił do dominikanów w Krakowie, gdzie złożył profesję zakonną w 1616 r., w 1633 zostaje biskupem bakowskim, w 1649 przemyskim, a w 1654 łuckim (Gapski. *Profesi dominikańscy konwentu krakowskiego* s. 669-670. Dworzaczek. *Genealogia*. Tab. 135; S. Barącz. *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*. T. 2. Lwów 1861 s. 59). Podobną „karierę” robi Gabriel Fredro, syn Andrzeja z Pleszowic, wstępujący do bernardynów, u których w Krakowie w wieku 18 lat składa w 1613 r. profesję, w 1627 r. zostaje biskupem bakowskim (Gapski. *Profesi bernardynscy konwentu krakowskiego*; W. Müller. *Diecezje w okresie potrydenckim*. W: *Kościół w Polsce t. 2* s. 246).

¹⁹ E. Wiśniowski. *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI wieku*. „Roczniki Humanistyczne” 15:1967 z. 2 s. 87-105; tenże. *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*. W: *Kościół w Polsce t. 1* s. 33-346; dla okresu potrydenckiego: S. Litak. *Struktura i funkcje parafii w Polsce*. Tamże t. 2 s. 379-419.

Kłoczowski²⁰, z drugiej natomiast mogą dać odpowiedź na wiele pytań związanych z ogólnymi przeobrażeniami społeczeństwa polskiego. Są to źródła, które trzeba przede wszystkim badać i liczyć, a „rachunek może nas wyzwolić z wielu błędów, fantazji i iluzji”²¹.

ZALĄCZNIK

Niżej podajemy liczbę profesji odbytych w bernardyńskich klasztorach we Lwowie i Wilnie w latach 1592-1650 oraz dominikańskim konwencie we Lwowie w latach 1608-1650. Podstawą ustaleń były księgi profesji powyższych klasztorów (zob. przyp. 7, 11 i 12). Liczba profesji odbytych w krakowskich konwentach bernardynów i dominikanów została zamieszczona w: H. Gapski, *Profesi bernardyńscy konwentu krakowskiego w latach 1578-1650* „Roczniki Humanistyczne” 23:1975 z. 2 s. 109; tenże, *Profesi dominikańscy konwentu krakowskiego w latach 1509-1650*. W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce*. Pod red. J. Kłoczowskiego. T. 1. Warszawa 1975 s. 676-677.

1. Liczba profesji odbytych w lwowskim konwencie bernardynów
w latach 1592-1650

Rok	Przyszli kapłani	Laicy	Razem	Rok	Przyszli kapłani	Laicy	Razem
1	2	3	4	1	2	3	4
1592	7	—	7	1613	2	1	3
1593	4	2	6	1614	1	1	2
1594	2	1	3	1615	5	3	8
1595	2	—	2	1616	1	1	2
1596	2	2	4	1617	5	1	6
1597	—	—	—	1618	2	1	3
1598	4	1	5	1619	4	—	4
1599	4	1	5	1620	9	—	9
1600	1	—	1	1621	7	—	7
1601	4	2	6	1622	2	—	2
1602	3	3	6	1623	9	—	9
1603	2	1	3	1624	2	—	2
1604	9	4	13	1625	4	—	4
1605	5	5	10	1626	4	2	6
1606	7	3	10	1627	5	3	8
1607	5	4	9	1628	7	8	15
1608	5	4	9	1629	9	3	12
1609	2	—	2	1630	6	2	8
1610	3	1	4	1631	6	9	15
1611	4	1	5	1632	3	5	8
1612	3	—	3	1633	4	3	8

²⁰ *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku* s. 490-493.

²¹ F. Braudel, *Historia i trwanie*. Warszawa 1971 s. 339.

1	2	3	4	1	2	3	4
1634	7	3	10	1643	8	1	9
1635	3	1	4	1644	9	3	12
1636	3	2	5	1645	9	1	10
1637	9	2	11	1646	9	1	10
1638	10	2	12	1647	6	2	8
1639	6	1	7	1648	10	2	12
1640	3	3	6	1649	3	1	4
1641	9	2	11	1650	—	—	—
1642	11	2	13				

2. Liczba profesji odbytych w wileńskim konwencie bernardynów
w latach 1592-1650

Rok	kapłani Przyszli	Laicy	Razem	Rok	Przyszli kapłani	Laicy	Razem
1	2	3	4	1	2	3	4
1592	7	—	7	1622	10	2	12
1593	4	—	4	1623	4	2	6
1594	6	—	6	1624	10	2	12
1595	6	4	10	1625	5	—	5
1596	4	3	7	1626	—	—	—
1597	8	—	8	1627	6	3	9
1598	4	2	6	1628	7	4	11
1599	1	—	1	1629	10	6	16
1600	3	1	4	1630	16	4	20
1601	7	3	10	1631	1	3	4
1602	3	2	5	1632	11	4	15
1603	10	—	10	1633	9	3	12
1604	9	1	10	1634	11	2	13
1605	7	4	11	1635	8	6	14
1606	5	3	8	1636	5	7	12
1607	12	1	13	1637	7	3	10
1608	10	2	12	1638	13	6	19
1609	6	—	6	1639	10	4	14
1610	8	2	10	1640	12	6	18
1611	3	1	4	1641	3	2	5
1612	8	—	8	1642	10	—	10
1613	14	3	17	1643	12	4	16
1614	3	5	8	1644	7	3	10
1615	16	4	20	1645	7	6	13
1616	7	4	11	1646	7	5	12
1617	16	7	23	1647	11	4	15
1618	17	7	24	1648	12	—	12
1619	9	8	17	1649	7	6	13
1620	9	1	10	1650	16	3	19
1621	9	2	11				

3. Liczba profesji odbytych w lwowskim konwencie dominikanów
w latach 1608-1650

Rok	Przyszli kapłani	Laicy	Razem	Rok	Przyszli kapłani	Laicy	Razem
1	2	3	4	1	2	3	4
1608	1	—	1	1631	7	—	7
1609	1	—	1	1632	14	—	14
1612	3	—	3	1633	15	—	15
1613	3	—	3	1634	3	—	3
1614	7	—	7	1635	11	—	11
1615	5	—	5	1636	1	—	1
1616	4	—	4	1637	7	1	8
1617	6	—	6	1638	5	1	6
1618	5	1	6	1639	5	—	5
1619	10	1	11	1640	8	—	8
1620	6	—	6	1641	9	—	9
1621	7	1	8	1642	11	—	11
1622	7	—	7	1643	8	—	8
1623	12	—	12	1644	12	—	12
1624	6	1	7	1645	17	1	18
1625	5	—	5	1646	20	—	20
1626	11	—	11	1647	18	2	20
1627	8	—	8	1648	19	4	23
1628	10	—	10	1649	3	2	5
1629	5	—	5	1650	1	1	2
1630	9	—	9				

L'UTILITE DES LIVRES DE PROFESSION
POUR LES RECHERCHES SOCIALES

Résumé

Dans son article, l'auteur essaie de délimiter l'utilité et la portée des renseignements contenus dans les livres de profession qui sont, à proprement parler, des actes de naissance des couvents et des ordres religieux.

L'analyse est faite à partir de cinq documents qui semblent être les plus anciens: acte d'institution des dominicains cracoviens (couvent de la Sainte Trinité) — première mention datant de 1509, celui des dominicains de Lwow (couvent de la Fête-Dieu) — premier enregistrement en 1608, des bernardins cracoviens (couvent de Saint-Bernard in de Sienne) — premier enregistrement en 1578, des bernardins de Lwow (couvent de l'apôtre André) — premier enregistrement en 1592 et des bernardins de Wilno (couvent de Saint-François d'Assise et de Saint-Bernardin de Sienne) — premier enregistrement en 1592. La période qui intéresse la présente étude est délimitée, d'une part, par le premier enregistrement dans des livres de profession et, de l'autre, par les années cinquante du XVII-e siècle.

Les données qui nous intéressent sont contenues dans des formules inscrites généralement par les profès eux-mêmes. Les renseignements qu'elles apportent sont les suivants: catégorie du profès (futur prêtre ou bien frère laïc), nom et prénom, lieu de naissance, âge et métier exercé avant d'entrer dans les ordres (pour un tableau complet, consulter Tables 1-5). La langue utilisée est principalement le latin; seuls les frères bernardins laïcs sont enregistrés toujours en polonais.

Ces sources peuvent avant tout servir à ceux qui s'intéressent positivement à la vie des couvents de la période analysée, elles permettent de définir le dynamisme de ce phénomène. La richesse des données personnelles facilite la délimitation des régions du recrutement. Une profonde analyse de ces données enrichit notre savoir en la matière, en spécifiant l'origine sociale et le niveau d'instruction des religieux de l'époque.

Les recherches basées sur ces sources peuvent donner, d'une part, un vaste tableau de l'histoire „humaine” des ordres polonais — étude postulée depuis maintes années par Jerzy Kłoczowski et, d'autre part, elles peuvent apporter une réponse à des nombreuses questions relatives à l'évolution générale de la société polonaise. Ce sont des sources qu'il faut examiner et à partir desquelles il faut calculer; et le calcul — comme dit Fernand Braudel — peut nous épargner plusieurs erreurs, fantaisies et illusions.